

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

ställningar genom tiderna, dels av den forskning som ägnats denna mångskiftande Sokratesbild. Jag vill helst se den som ett första röjningsarbete på ett fält där det kan löna sig att här och var ta kraftfullare spadtag.

Torkel Stålmarck

Erland Munch-Petersen: *Romanens århundrede. Studier i den masselæste oversatte roman i Danmark 1800–1870*. 1–2. Forum. Kbhvn 1978.

Erland Munch-Petersen: *Bibliometrics and Fiction*. (Uppsats framlagd vid Nordisk Sommerskole for bibliotekarer 1980; trycks i *Libri* 1980: 4.)

År 1976 utsände Erland Munch-Petersen en diger bibliografi över översättningar till danska 1800–1900 av prosafiktion. Jag recenserade den i *Samblaren* 1976. Det var en oerhörd arbetsinsats av stort värde även för litteratursociologin, eftersom så många intressanta slutsatser kunde dras om i breda lager på 1800-talet köpta och lästa böcker inte bara i Danmark utan överhuvudtaget i Norden. I *Edda* (nr 3 1977) framhävde Åse Hiorth Lervik också bibliografins stora användbarhet som uppslagsbok om Skandinaviens litterära förbindelser med utlandet.

Munch-Petersen utlovade en avhandling byggd på bibliografin, ett löfte som han infriade genom sin disputation i Köpenhamn i december 1978 på ett arbete så stort att det krävde två band: *Romanens århundrede. Studier i den masselæste oversatte roman i Danmark 1800–1870*. Även den tidigare tryckta bibliografin lades fram på fakultetens bord som specimen för doktorsgraden.

Kvantitetslitteratur är ett nyckelbegrepp hos Munch-Petersen. Det är ett statistiskt-bibliografiskt begrepp som inte innehåller någon värdering. Munch-Petersen mäter hur mycket som utgivits i tryck av olika författare under viss tid och rangordnar författarna. De som överskrider en viss uppställd gräns betraktas som *kvantitetsförfattare*.

Vid räkningen är begreppet *bind* (band) avgörande. Ett bind är ett stycke boktryck med självständig paginering. En flerbandsroman med löpande paginering räknas som en enhet. Varje separat paginerad del i samlade skrifter betraktas som ett bind och varje ny upplaga räknas givetvis också som ett bind. Motsvarande internationella bibliografiska uttryck är *bibliografic unit*.

I detta forum skulle det föra för långt att gå in på en detaljdiskussion av metodens för- och nackdelar. Jag hade tillfälle att diskutera tekniken med avhandlingsförfattaren vid disputationen. Nu kan en sådan diskussion gå vidare och man kan göra säkrare avvägningar sedan Munch-Petersen framlagt en intressant uppsats *Bibliometrics and Fiction*, tills vidare presenterad som föredrag men snart i tryck (se ovan). Han har nu även i kontrollsyfte prövat två andra räknesätt: av »verk» (litterär enhet såsom roman, novellsamling) exklusive omtryck samt av »verk» inklusive omtryck. Kvantitetsförfattarna blir enligt Munch-Petersen desamma oavsett metoden. Det kan tilläggas att man inom populärfiktionsprojektet i Uppsala tack vare att hela materialet läggs på data kommer att ha möjlighet att jämföra sådana sätt att summera fiktionsutbudet med även en sidsalsräkning.

I stället för att här föra denna diskussion vidare väljer jag att peka på värdet av Munch-Petersens undersökning-

ar för kännedomen om den masslästa boken inom 1800-talets borgerliga publik.

Det kan visserligen invändas, att exemplarantalet per upplaga (bind) mycket sällan låter sig exakt anges. Men skillnaderna i exemplarantal per bind torde (av tryckeri-, lager- och bokhandelstekniska skäl och på grund av den begränsade tillgången till kapital) inte vara så stora, att de relationer i spridningsavseende mellan olika författarskikt, vilka framträder i Erland Munch-Petersens statistik, på något avgörande sätt skulle rubbas. Enligt min uppfattning finns det inte anledning anta, att en exemplarräkning – om den nu vore möjlig – skulle ha nämnvärt förändrat den population på 26 kvantitetsförfattare som författaren arbetar med i den textanalytiska delen av sin avhandling.

Man kan inte heller gärna föreställa sig, att en romanförfattare uppnår att bli publicerad med ett så högt antal bind på marknaden utan att också verkligen vara läst i ungefär motsvarande grad av den växande masspubliken på 1800-talet. Endast ett brett publikgensvar, som måste bero på att många människor ansåg sig ha utbyte av just denna läsning, kan förklara de exceptionellt goda avsättningsmöjligheter som långvarigt rådde för de extrema kvantitetsförfattarna i Munch-Petersens kartläggning av utbudet.

I våra dagar skulle man i vissa fall antagligen ha större anledning, att ifrågasätta sambanden mellan höga »bind»-antal och verkligt omfattande läsning. Dels torde exemplarantalet i olika bokupplagor ha blivit mer differentierade under 1900-talet i takt med tekniska förändringar i marknadsföringen av verkliga *bestsellers* och *steadysellers* och genom att hantverksmässiga moment i bokframställningen nära nog helt försvunnit. Dels har man numera anledning räkna med en genom massmedieutvecklingen förstärkt tendens till »kulturstatus»-betingade inköp, framdrivna av kritik och modern reklam i förening. (Bland böcker i 100 000-exemplarklassen i Sverige är exempelvis nobelpristagaren Pasternaks roman *Doktor Zjivago* uppenbarligen ett verk som uppnått ett upplagetal som illa motsvarar antalet verkliga läsare av boken.) I vissa samhällssystem får vi räkna med klara fall av politiskt betingad massspridning, vilken inte heller alltid motsvaras av verklig läsning inom breda befolkningslager.

Men för den period i Danmarks litterära historia som Munch-Petersen behandlar förefaller sådana felkällor vara försumbara när det gäller översatt prosafiktion. Det är också att märka, att han klokt nog begagnar sig av enheten *författarskap* (alla opera) och inte enheten *enskild bok* (bestseller, steadyseller). I det senare fallet skulle olägenheterna med bindräkningen i stället för exemplarräkningen (som givetvis i princip vore mer ideal men inte kan genomföras för 1800-talets del) komma att bli mer märkbara i materialredovisningen.

Den period, över vilken Erland Munch-Petersen för räkning, avbryts ultimativt år 1900. Det innebär självklart – som författaren påpekar i sin inledning –, att en romanförfattare som verkade tidigt under århundradet har större chans att uppnå gränsen 50 bind och bli kvantitetsförfattare i Munch-Petersens mening än en diktare som debuterade under senare hälften av århundradet. Som ett klokt korrektiv mot denna missvisning i statistiken kan man betrakta avhandlingsförfattarens beslut, att låta den textanalyserande delen av sitt arbete endast omfatta kvantitetsförfattare som framträtt före 1870.

Man håller också gärna med Munch-Petersen om att det med hänsyn till den successiva ökningen av den samlade bokutgivningen varit lämpligt, att vid sidan av Lafontaine (110 bind) införliva ytterligare ett par författare från tiden omkring 1800, vilka var mycket spridda utan att dock uppnå gränsen 50 bind. Därigenom indrages Spiess och Vulpius i urvalet för textanalysen, vilket ur litteraturhistorisk synpunkt måste sägas vara en klok justering.

Det vore en önskedröm för en litteratursociolog att småningom få tillgång till en statistik som inte slutade vid år 1900 utan omfattade kvantitetsförfattarnas alla »bind» fram till vår tid och även uppdelade antalet »bind» på olika tidsperioder, exempelvis per kvartssekel. Detta skulle dock kräva ett ännu mycket större bibliografiskt projekt och kan omöjligt begäras av avhandlingsförfattaren. Han kan givetvis också – vad avhandlingen beträffar – med all rätt försvara det abrupta avbrottet i statistiken år 1900 genom att peka på ämnesvalet: författaren har valt att göra en studie i 1800-talets romanutbud.

Erland Munch-Petersen räknar fram 26 utländska kvantitetsförfattare som dominerar fiktionsutbudet i bokform i Danmark 1800–1870, däribland två svenska författare, bägge kvinnor: Emilie Flygare-Carlén och Marie Sophie Schwartz. De kommer så högt som på tredje och sjätte plats bland alla icke-danska prosaförfattare, tävlande i popularitet med sådana bjässar som Dickens, Sue, Scott och Marryat. (Vilka de övriga 20 är framgår av tabell i min recension i *Samlaren* 1976.)

Det är givetvis inte möjligt för Munch-Petersen att behandla samtliga romaner av de 26 författarna. Han har litteraturvetenskapens traditionella textanalytiska ambitioner och får därför nöja sig med att i regel lyfta fram två verk för närstudium.

Hans inledande diskussion av hur dessa två verk valts förefaller något otillräcklig och oklar. Eftersom kvantitetsprinciper är grundläggande för hela arbetet skulle man ha väntat sig att grundregeln även för urvalet av verk hade varit, att ta de två oftast omtryckta romanerna av varje författare. Åtminstone borde Munch-Petersen ha givit klarare besked, om varför han inte ställt upp en sådan huvudregel (från vilken man kunde tänka sig enstaka undantag om det kunde övertygande motiveras). Nu heter det (i Indledning, s. 14): »Udvælgelsen af de som regel to værker af hver forfatter har sigtet mod dels at slå ned i forfatterskabets begyndelse (i oversættelse!) for at opsøge det, der formodentlig konstituerede dets læseryndest, dels at opsøge værker inden for forfatterskabet, som har været så yndede, at de er kommet i flere oplag. Den tilfældighed, der her kommer til syne, kan, bortset fra hensynet til nødvendigheden, forsvares ved at de præsenterede værker i hvert fald er typiske for den masselæste roman igennem perioden.» I den korta diskussionen om vilka verk som valts skymtar även genresynpunkter (se vad som sägs på s. 14 om C. H. Spiess m. fl.) – detta trots att författaren i övrigt inte vill följa genrelinjer vid uppläggningen av sina textanalyser.

Jag har här så utförligt diskuterat urval och avgränsning, eftersom avhandlingsförfattaren just genom sina definitioner och bibliografiska arbetsprocesser lägger grunden till hela den följande vetenskapliga undersökningen. Munch-Petersen har använt en ny bibliografisk metodik och teknik som inte tidigare torde vara använd för någon så omfattande kartläggning inom andra nationallittera-

turer. Urvalet av enskilda verk inom de konstituerade kvantitetsförfattarskapen är något mer subjektivt bestämt, och jag ifrågasätter om inte reglerna här hade kunnat vara striktare. Verkuvalet torde dock knappast ha kommit att på något systematiskt sätt förändra karaktären på det textmaterial som lyfts fram för närstudium.

I Munch-Petersens sexhundra sidiga bibliografiska volym finns grundmaterial och uppslag till flera doktorsavhandlingar. Själv har han som vi sett stannat för att göra textstudier av ett femtiotal verk av de 26 författarna. Tyngdpunkten i avhandlingen ligger på de över 500 textsidor, där denna behandling sker i kronologisk följd från Lafontaine till Collins.

Presentationerna är uppställda på i stort sett likadant sätt med en inledande genomgång av »handling», »fremstilling», »natur- og menneskeskildring»; därpå går författaren över till en analys av texternas människosyn, kärlekskildring, moral och samhällssyn. Det är en handfast genomgång med konventionell uppläggning långt från alla strukturalistiska synsätt, men den ger nyttiga resultat. Avhandlingens löpande text om de femtio romanerna blir till en uppslagsbok för forskare som vill fortsätta med detaljstudier eller som skriver litterära översikter. Härmed indrages onekligen – som författaren själv påpekat – en rad författarskap i litteraturhistorien, vilka tidigare knappast behandlats av litteraturforskare.

Det måste dock sägas, att de femhundra sidorna av romangenomgångar bli en ganska enförmig och tröttnande läsning. Detta är avvisigt med den konsekvent genomförda deskriptiva analysmetoden. Eftersom det i första hand gäller att så att säga fylla i det egna schemat för varje roman, saknas i stort sett anknytningar till annan forskning, vilket kunde ha tillfört genomgången en fackdiskussionens spänning. (Trots allt har ju en del av romanerna tidigare behandlats i litteraturforskningen; exempel är Scott, Cooper, Bulwer, Dickens, Flygare-Carlén m. fl.) Det mest intressanta avsnittet blir under sådana förhållanden det s. k. *tvärgående avsnitt* omfattande 135 sidor. Här kan författaren lyckligtvis dra åtskillig nytta av sin utförliga deskription och göra intressanta sammanfattningar och viktiga iakttagelser.

En annan möjlighet till uppläggning hade varit att befria själva avhandlingstexten från de enskilda romangenomgångarna genom en förhandspublicering av handbokstyp för att i avhandlingen kunna satsa mer på ett utvidgat tvärgående avsnitt.

Att huvuduppgiften (romanpresentationerna + det tvärgående avsnittet) varit mycket arbetskrävande och hela uppläggningsen av avhandlingen svärbemästrad för författaren framträder på flera sätt. En yttring av detta är den dispositionellt anmärkningsvärda placeringen av partiet »Tidigare forskningslitteratur och metodisk diskussion» som »afrundning» av arbetet och inte som introducerande avsnitt. Det inleds av ett femtiotal sidor med en skäligen enkel genomgång bok för bok av ett ganska litet antal internationella, nordiska och danska verk om romanen, särskilt trivialromanen och den masslästa fiktionen. Även i detta avsnitt får framställningen genast större värde när den på de sista tjugofem sidorna samlas kring för ämnet centrala problemställningar. Här hade det varit skäl att gå direkt på denna mer systematiskt disponerade vetenskapliga diskussion och i denna på varje punkt dra in vad som kan vara relevant i den tidigare litteraturen på forsknings-

området. Därmed skulle stycket med »teoretiske betragtninger» ha kommit att växa ut väsentligt, vilket hade varit till fördel för både Munch-Petersens avhandling och kommande forskning. Vad gäller den s. k. bibliometriken har detta nu i efterhand skett genom uppsatsen för tidskriften *Libri*.

En väldig mängd nya fakta till romanens historia ligger lagrade i Munch-Petersens bibliografi. Åtskilliga forskare skulle – om de haft förstahandstillgång till detta basmaterial som kan bearbetas på många olika sätt – ha satsat på att göra en avhandling för sig på det som nu kommer allra sist i Munch-Petersens *Romanens århundrede* och kallas »Statistiske bidrag til masselæsningens historie». Hela avsnittet omfattar bara ett trettiotal sidor, vari då ingår flera utrymmeskrävande tabeller – bl. a. över Kvantitetsförfattare 1800–1899 och Kvantitetsöversättare 1800–1899. Kommentarererna är således synnerligen knappa till detta högst intressanta material. Långt mer av vetenskapligt värde i form av diskussioner, nya slutsatser och hypoteser för framtida forskning kunde givetvis ha utvunnits om tyngdpunkten i arbetet hade lagts här. Nu är detta, såsom också antyds i författarens egen rubrik, snarast bara ett appendix till bibliografin.

Romangenomgången har varit en nära nog överväldigande uppgift för författaren. Att teckna en samhällsbakgrund till *Romanens århundrede* har tyvärr inte kunnat komma in fråga. Arbetsskäl synes också ha tvingat författaren att starkt inskränka sin diskussion av forskningsfältets teori och av tidigare litteratur på området. Han har ingalunda sökt dölja detta dilemma i fråga om arbetets uppläggning utan snarast framhävt det genom den valda dispositionen.

Erland Munch-Petersens arbete tillhör knappast de mer väldisponerade avhandlingarna med distinkta problemformuleringar utifrån en klar tes. Men uppgiften har varit ovanligt omfattande och svår och genom sina studier av den masslästa romanen har han förmått ge ett viktigt bidrag till uppodlandet av ett stort forskningsfält, som tidigare varit nästan obrutet här i Norden.

Lars Furuland

Olaf Christiansen: *Gerechtigkeitsethos und rhetorische Kunst in Grillparzers Ein Bruderzwist in Habsburg*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Germanistica Upsaliensia 25. Almqvist & Wiksell International. Uppsala 1980.

Franz Grillparzer ist, sowohl was die Bedeutung seines Werkes, wie auch die Komplexität seiner Persönlichkeit und die Universalität seiner Anschauungen anbelangt, zweifellos einer der interessantesten deutschsprachigen Autoren des 19. Jahrhunderts. Umso dankenswerter ist es, dass dieser Autor, der in den späten 60er und frühen 70er Jahren von westdeutschen Germanisten in das Schattenreich eines längstvergessenen bürgerlichen Zeitalters verbannt wurde, nun von Olaf Christiansen zum Gegenstand einer wohlfundierten, zugleich aber auch höchst angreifbaren Doktorarbeit gemacht wurde.

Entgegen dem etwas irreführenden Titel seiner Arbeit geht es dem Autor nämlich nicht nur um den *Bruderzwist in Habsburg*, sondern um das Bild bzw. die Bedeutung Grillparzers schlechthin. Der *Bruderzwist*, vielmehr einzelne Teile daraus, sind das Demonstrationsobjekt des

Verfassers, um daran die Haltbarkeit seines eigenen methodischen Ansatzes zu beweisen. Wissenschaftliche Gerechtigkeit soll damit einem Autor widerfahren, der nach Meinung Christiansens in der Vergangenheit immer wieder Forschern zum Opfer gefallen ist, „die davon überzeugt sind, sie könnten Grillparzers Werk und auch Grillparzer besser verstehen als Grillparzer selbst“ (14). Diese schöne, polemische Formulierung Christiansens kann ihrerseits natürlich nur getragen werden von dem Vorsatz, Grillparzer nun wieder so gut zu verstehen, wie nur Grillparzer selbst es vermocht hat. Die Bescheidenheit zu beurteilen, die in diesem Anspruch liegt, ist nicht Aufgabe des Rezensenten. Wohl aber möchte er wissenschaftliche Bedenken anmelden: Der Versuch, Kulturdenkmäler der Vergangenheit möglichst in ihrer ursprünglichen Form zu restaurieren, ist die Grundvoraussetzung für die adäquate Auseinandersetzung mit ihnen. Die Berechtigung für eine solche Arbeit liegt aber nicht nur im Vorsatz der Museumspflege, sondern auch in der Situation des Rezipienten, in seinen Fragen, in seinen Wünschen, seinen Ansprüchen, seinen Interessen.

Es gehört zu den unschöneren Zügen der vorliegenden Arbeit, dass der Autor sich mit seinen selbstgesuchten Gegnern nicht nur argumentativ wissenschaftlich, sondern auch insinuativ auseinandersetzt. So wird etwa dem auch in Schweden bekannten schweizer Literaturhistoriker Ernst Alkner unterstellt, nicht genuines Erkenntnisinteresse habe ihn zur Auseinandersetzung mit Grillparzer getrieben, sondern eine Art perverser Lust, die „Integrität“ des Grillparzerschen Geistes zu diskreditieren (12). Anderen, prominenten Grillparzer-Forschern wie Mühlher und Bauer wird rundweg die Fähigkeit abgesprochen, Grillparzer überhaupt gerecht werden zu können (54), während man den Verführungskünsten von Claudio Magris' Grillparzer-Interpretation nur entgegen könne, wenn man sich von dessen Ausgangsposition befreie, dass nämlich Grillparzer ein Autor gewesen sei, der die historisch-politischen Ereignisse seiner Zeit bewusst verfolgt und intelligent kommentiert hat (57/58).

Solche massiven Tiefschläge werden von Christiansen in dem Bewusstsein ausgeteilt, dass nur der Standpunkt einer „höheren Gerechtigkeit“ (15) dem Gegenstand seiner Dissertation gerecht werden könne und dass nur er selbst sich auf dieser „höheren Ebene“ (19) befinde. Der Rezensent steht nicht an, in solchen Formulieren den Versuch zu einer Art wissenschaftlichem Unfehlbarkeitsdogma zu sehen, besonders, wenn sie aus dem Bewusstsein entstehen, die Übereinstimmung zwischen dem Verf. und seinem Gegenstand ergebe sich aus einem religiösen Streben um die „höhere menschliche Gerechtigkeit“, die reine Sittlichkeit. Unversehens gerät ihm damit auch die Gestalt Rudolfs von Habsburg in die Nähe von Sarastro, der die Novizen im Tempel der Liebe vulgär-aufklärerisch zu Gerechtigkeit und Wachsamkeit ermahnt. Ganz davon abgesehen, dass man Grillparzer Unrecht tut, wenn man ihn zu einem Emanuel Schikaneder degradiert, überrascht die Naivität, mit der der Verf. die politische Tätigkeit seines Autors als Abgeordneter, seine Denkschriften und Tagebuch-Aufzeichnungen zu aktuellen politischen Ereignissen, die unzähligen Zeugnisse seiner bewussten Zeitgenossenschaft zur K.u.K.-Monarchie verschweigt. Schier verzweifeln müsste man, nähme man die Hypothese des Verf. ernst, zwischen Sittlichkeit und Humanität